

25. Яніцкая М. М. Драматычныя лёсы каштоўнасцей Нясвіжскага замка / М. М. Яніцкая // Вяртанне-2: Артыкулы, дакументы і архіўныя матэрыялы па праблемах пошуку і вяртання нацыянальных каштоўнасцей, якія знаходзяцца за межамі Рэспублікі Беларусь. – Беларус. фонд культуры. – Мн., 1994. – С. 19–27.

СПРОБЫ АДНАЎЛЕННЯ КАРПАРАТЫЎНАЙ АРГАНІЗАЦЫІ ДВАРАНСТВА Ў БЕЛАРУСІ

А. П. Жытко,

*доктар гістарычных навук,
прафесар кафедры гісторыі Беларусі
і славянскіх народаў БДПУ;*

С. А. Талмачова,

*кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
загадчык кафедры гісторыі Беларусі
і славянскіх народаў БДПУ*

Навуковае высвятленне адносін царскай улады да дваранскай карпаратыўнай арганізацыі ў Беларусі знаходзіцца ў рэчышчы агульнай праблемы, якая звязана з вызначэннем месца і ролі дваранства ў краіне на яе капіталістычнай стадыі развіцця. Гэтыя адносіны мелі адкрыта абмежавальны і дыскрымінацыйны характар, таму ў задачу даследчыка ўваходзіла перш за ўсё раскрыццё іх матывацыі. Сапраўды, калі саслоўе, якое заўсёды лічылася прыхільнікам расійскага самадзяржаўя, аказваецца яго галоўным ворагам, дык тлумачыць гэта толькі нацыяналістычнымі памкненнямі не выпадае. Тут больш правамерна ставіць пытанне аб ролі дваранства ў культурна-нацыянальным адраджэнні Беларусі, яго супрацьдзеянні русіфікатарскай палітыцы самадзяржаўя.

З улікам усяго гэтага ў артыкуле аналізуецца як мэта, якую праследаваў царызм пры стварэнні дваранскай карпаратыўнай арганізацыі, так і яе структура, функцыі і роля ў сістэме ўнутрысаслоўнага жыцця і мясцовага кіравання.

Карпаратыўная арганізацыя расійскага дваранства заканадаўча была аформлена «Даравальнай граматай дваранству» 1785 г., па якой вышэйшае саслоўе атрымала пэўнае самакіраванне, усю павятовую і некаторую частку губернскай улады. Заканадаўства па гэтых пытаннях з некаторымі зменамі захавалася да 1917 г. Пасля далучэння беларускіх зямель да імперыі саслоўнае самакіраванне распаўсюджвалася і на набілітэт Беларусі.

Разам з тым, неабходна мець на ўвазе, што шляхта мела сваю карпарацыю і ў Рэчы Паспалітай з больш шырокімі правамі, чым расійскае дваранства. Саслоўнае самакіраванне ў Рэчы Паспалітай было трохузроўневае – павет, ваяводства і вальны сейм. Апошні з'яўляўся вышэйшым заканадаўчым органам у дзяржаве, які прымаў важнейшыя рашэнні ў правядзенні знешняй палітыкі, а з канца XVI ст – атрымаў права выбару караля.

Даравальная грамата прадугледжвала пагубернскую арганізацыю вышэйшага саслоўя. Вышэйшымі распарадчымі органамі таварыстваў з'яўляліся губернскія і павятовыя сходы. Павятовыя сходы звычайна займаліся падрыхтоўкай да губернскіх: праверкай спісаў дваран павета, высвятленнем іх выбарчых правоў, папярэднім абмеркаваннем асобных пытанняў і г. д. Усе вышэйшыя карпаратыўныя справы вырашаліся на губернскіх сходах. На іх заслухоўваліся справаздачы аб выкананні прынятых раней пастаноў, зацвярджаліся зборы на прыватныя дваранскія патрэбы, выбіраліся ўсе службовыя асобы карпаратыўнага органаў: губернскія і павятовыя прадвадзіцелі, дэпутаты і сакратары дваранскіх дэпутацкіх сходаў, засядацелі дваранскіх апек, кандыдаты для замяшчэння шэрагу каронных пасадаў па мясцовым кіраванні і суда [1, ст. 167]. Ім належала права – і гэта лічылася адной з важнейшых прывілей – падаваць праз губернскіх прадвадзіцелей ці дэпутатаў прашэнні ці скаргі губернскаму начальству, міністрам і непасрэдна імператару.

Прадвядзіцелі дваранства з'яўляліся адным з важнейшых інстытутаў і ў дваранскай саслоўнай арганізацыі, і ў сістэме мясцовага кіравання. Кола абавязкаў прадвядзіцелей было вельмі шырокім і разнастайным. Яны мелі дачыненне да ўсіх сфер мясцовага кіравання і гаспадаркі [2, ст. 294, 295]. Губернскі прадвядзіцель афіцыйна лічыўся першай пасля губернатара асобай у губерні. Калі губернскі прадвядзіцель усё ж такі часткова засланяўся губернскай уладай, то павятовы быў сапраўды гаспадаром павета. Ён фактычна замяняў павятовае звязно ў мясцовым бюракратычным апарате.

У беларускіх губернях апошнія выбары на губернскіх дваранскіх сходах прайшлі ў канцы 1858 – пачатку 1859 г. Наступныя павінны былі адбыцца ў снежні 1861 і ў студзені 1862 г. Але з 1861 г. у краі пачаліся хваляванні сярод дваранства рымска-каталіцкага веравызнання, якія складалі тут абсалютную большасць у параўнанні з прадстаўнікамі іншых канфесій. Таму ўжо на пачатку 1861 г. у адпаведнасці з царскім указам адтэрміноўваліся дваранскія выбары ў Віленскай, Ковенскай і Гродзенскай губернях у сувязі з пераводам іх на ваеннае становішча [3, л. 75]. На падставе правіл ад 5 жніўня 1861 г. пры абвяшчэнні пераводу якіх-небудзь мясцовасцей Заходняга краю на ваеннае становішча генерал-губернатару давалася права вызваляць ад займаемых пасада чыноўнікаў усіх устаноў [4]. З 27 кастрычніка 1861 г. гэтыя правілы распаўсюджваліся і на прадвядзіцелей дваранства заходніх губерняў [5, л. 40].

Пасля пачатку паўстання, у якім актыўны ўдзел бралі дваране-католікі, рэпрэсіі ў адносінах да вышэйшага саслоўя краю ўзмацніліся. Так, па ўказу ад 18 красавіка 1863 г. у сувязі з выхадам у адстаўку 28 асоб Гродзенскай губ., якія займалі пасады павятовых прадвядзіцелей дваранства, павятовых суддзяў і міравых пасрэднікаў, гэтыя пасады былі замешчаны чыноўнікамі па прызначэнні ўрада [6, л. 75]. Па прадстаўленні Заходняга камітэта ў адпаведнасці з указам ад 27 мая 1864 г. усе службовыя месцы ў краі, а таксама і іх начальнікі, якія мелі непасрэднае дачыненне да сялянства, павінны былі быць заменены выключна асобамі рускага паходжання [7, л. 60].

Па закону ад 17 сакавіка 1867 г. Віленскаму генералу-губернатару было дадзена права замяшчаць пасады ўсіх прадвядзіцелей дваранства толькі асобамі рускай нацыянальнасці па прызначэнні ад урада [8, л. 104]. Да гэтага часу пасада прадвядзіцеля была ганаровай і не аплочвалася. Аднак па дадзенаму закону павятовыя прадвядзіцелі дваранства станавіліся старшынямі павятовых з'ездаў міравых пасрэднікаў з жалаваннем у памеры 2500 руб. штогод. Тым самым расійскі ўрад здолеў заахоціць кандыдатаў на гэтыя пасады з рускіх губерняў і адправіць у адстаўку прадвядзіцелей – католікаў. У выніку пасады прадвядзіцелей дваранства ў краі занялі альбо мясцовыя рускія памешчыкі, альбо чыноўнікі знутраных губерняў імперыі, якія нават не прыналежалі да дваранскага саслоўя. Пазней МУС вымушаны быў прызнаць, што рускія прадвядзіцелі не мелі ў краі ні ўплыву, ні аўтарытэту. Тым ж з прызначаных прадвядзіцеляў, якія не валодалі зямельнай уласнасцю ў беларускіх паветах, «яшчэ менш адпавядаюць свайму прызначэнню. Першых мясцовыя дваране пад уплывам глухой палітычнай варожасці ігнаруюць, а другіх прама цураюцца...» [9, л. 63].

Але ўжо праз некаторы час склалася сітуацыя, што пасады некаторых павятовых прадвядзіцелей дваранства стала немагчымым замяшчаць рускімі землеўладальнікамі ў сувязі з тым, што ў краі яны ці фармальна валодалі землямі, альбо не жадалі службы. Таму ў 1868 г., калі Аляксандр II праязджаў праз Вільню, генерал-губернатару А. Л. Патапаву было дазволена ў крайніх выпадках прызначаць на пасады павятовых прадвядзіцелей дваранства асоб каталіцкага веравызнання [10, с. 42]. У выніку значная большасць пасада прадвядзіцелей дваранства была замешчана католікамі з асяроддзя буйнейшых і ўплывовых памешчыкаў. [11, л. 105]. У прыватнасці, толькі ў Мінскай губ. на канец 1869 г. з 9 павятовых прадвядзіцелей дваранства, 7 былі католікамі. Гэта – Ваньковіч (Мінскі павет), Наркевіч-Юдка (Ігуменскі), Кяневіч (Мазырскі), Горватт (Рэчыцкі), князь Друцкі-Любецкі (Пінскі), Вайніловіч (Слуцкі) і граф О'Рурк (Навагрудскі) [12, л. 24].

Пад уплывам мясцовых дваран А. Л. Патапаў у сваіх справах пачаў у праўленні краем за 1871–1873 г. паставіць пытанне аб магчымасці правядзення дваранскіх сходаў і выбараў на іх асобаў на замяшчэнне пасада ад дваранства ў органах дзяржаўнага кіравання. На справах Аляксандр II зрабіў паметку: «Абмеркаваць». Але на запыт Міністэрства ўнутраных спраў новы Віленскі генерал-губернатар П. П. Альбедзінскі рэкамендаваў адкласці вырашэнне дадзенага пытання на больш позні тэрмін ў сувязі з руска-турэцкай вайной [13, л. 1–2].

З 1884 г. Віленскім генерал-губернатарам быў прызначаны І. С. Каханаў, які лічыў, што павятовыя прадвядзіцелі дваранства рымска-каталіцкага веравызнання садзейнічалі правядзенню ў краі польскага

ўплыву. Ён выдаў распараджэнне, па якім вакансіі прадвадзіцелей пачалі замяшчацца толькі з ліку дваран рускага паходжання. Але ў гэтыя гады колькасць участкаў міравых пасрэднакаў у Віленскай, Гродзенскай і Ковенскай губернях значна скарацілася, таму былі створаны аб'яднаныя павятовыя з'езды міравых парэднакаў. Гэта азначала, што шэраг павятовых прадвадзіцелей дваранства не маглі быць старшынямі гэтых з'ездаў і адпаведна атрымліваць жалаванне. Таму рускія дваране адмаўляліся займаць гэтыя пасады. У 1885–1886 г. І. С. Каханаў распачаў перапіску з міністрам унутраных спраў аб аднаўленні з'ездаў міравых пасрэднакаў у кожным павеце. У выніку па закону ад 30 мая 1888 г. яны былі адноўлены ва ўсіх губернях Паўночна-Заходняга краю [14]. Гэты закон прывёў да карэнных змен у складзе прадвадзіцелей дваранства, таму што сумяшчэнне пасады старшынь павятовых з'ездаў міравых пасрэднакаў і прадвадзіцелей дваранства католікамі супярэчыла закону ад 27 мая 1864 г., па якім католікі не маглі займаць пасады, якія былі блізка звязаныя з народам. На гэтай падставе І. С. Каханаў цыркулярам ад 12 ліпеня 1888 г. прапанаваў губернатарам звольніць усіх павятовых прадвадзіцелей дваранства рымска-каталіцкага веравызнання і замяніць іх праваслаўнымі, што ў хуткім часе і было зроблена [15, л. 77]. На канец стагоддзя абсалютная большасць прадвадзіцелей дваранства былі выхадцамі з унутраных губерняў імперыі.

На пачатку XX ст. рэзка абвастрылася як унутрыпалітычнае, так і знешнепалітычнае становішча Расіі. Пытанне аб аднаўленні Рэчы Паспалітай у межах 1772 г. усё часцей падымалася і ў Польшчы, і за яе межамі. Польскі сепаратызм стаў больш адчувальным. Пры гэтым разыгрывалася і палітычная карта Беларусі. Найбольш моцнай эканамічнай і палітычнай сілай у краі з'яўлялася памеснае дваранства рымска-каталіцкага веравызнання. Новыя імпульсы адчулі губернатары беларускіх губерняў. Таму, відаць, невыпадкова Магілёўскі губернатар Клінгенберг у сваёй справаздачы за 1902 г. узняў пытанне аб прызначэнні на пасады павятовых прадвадзіцелей дваранства мясцовых дваран. Мінскі губернатар падтрымаў гэтую ініцыятыву. Акрамя таго, ён прапанаваў арганізаваць выбары кандыдатаў на пасаду губернскага прадвадзіцеля дваранства. На яго думку, выбары павінны адбыцца на дваранскіх дэпутацкіх сходах і сходах павятовых прадвадзіцелей дваранства, пры гэтым кандыдаты павінны выбірацца толькі з ліку павятовых прадвадзіцеляў дваранства [16, л. 3, 7, 8]. Гродзенскі губернатар выказаўся і за выбары дэпутатаў дваранскіх сходаў і апек [17, л. 18]. Але сур'ёзнай рэакцыі з боку ўрада і імператара на гэтыя прапановы не адбылося.

У канцы 1904 г. актывізаваўся ліберальна-апазіцыйны (асноўную сацыяльную сілу складала дваранская інтэлігенцыя) і сацыялістычны рух. Імперыя імкліва набліжалася да рэвалюцыі. Адным з галоўных пытанняў было нацыянальнае. У сувязі з гэтым вельмі неахвотна, але вымушана, урад пачаў прадпрымаць некаторыя прэвентыўныя меры.

Імяным указам Сенату ад 12 снежня 1904 г. даручалася распрацаваць шэраг мер па замацаванні дзяржаўнага і грамадскага ладу. У прыватнасці, прапаноўвалася «перагледзець дзейнічаючыя пастановы, якія абмяжоўвалі правы іншародцаў і ўраджэнцаў асобных мясцовасцей імперыі» [18, л. 389].

Адна з праблем, якая патрабавала свайго вырашэння, была праблема аднаўлення дваранскіх выбараў у 9 заходніх губернях. Гэтымі пытаннямі заняўся Камітэт Міністраў на сваіх пасяджэннях 15, 22 і 23 сакавіка 1905 г. У выніку дыскусій, якія разгарэліся на гэтых пасяджэннях, урад выказаўся за «аднаўленне дваранскіх сходаў з прадстаўленнем ім права выбіраць дэпутатаў і павятовых прадвадзіцелей дваранства» [19, л. 10].

У 5 беларускіх губернях да канца 1903 г. быў уведзены інстытут земскіх начальнікаў, старшынямі іх з'ездаў станавіліся павятовыя прадвадзіцелі дваранства з адпаведным дзяржаўным жалаваннем. Тым самым яны сканцэнтравалі ў сваіх руках усю адміністрацыйную ўладу ў паветах. У сувязі з гэтым пытанне аб функцыях выбарных прадвадзіцелей было адным з галоўных. Камітэт Міністраў зыходзіў з таго, што «асноўная мэта нашай палітыкі ў дзевяці заходніх губернях павінна застацца нязменнаю і зыходзіць з умацавання рускай перавагі і аслаблення тут польскага ўплыву» [20, л. 390]. Таму «ускладанне ў Заходнім краі на прадвадзіцелей дваранства, якія пры аднаўленні выбараў могуць аказацца выбранымі з ліку палякаў, адміністрацыйных абавязкаў наўрад ці магчыма. Раз-пораз яно можа быць шкодным для поспеху рускай справы ў краі. Было б вельмі складаным даручыць ім вядзенне сялянскай справы і нагляд у гэтых адносінах за земскімі начальнікамі з правам іх абрэвізавання, а таксама пажадана ўстраніць прадвадзіцелей палякаў і ад старшынства ў вучылішчых саветах» [20, л. 390].

Выкладзеныя меркаванні прывялі ўрад да пераканання аб перадачы толькі ўнутрысаслоўных функцый. Усе ж адміністрацыйныя абавязкі павінны выконваць старшыні павятовых з'ездаў земскіх начальнікаў.

Камітэт Міністраў вырашыў, што міністр унутраных спраў павінен унесці прапановы ўрада для разгляду ў Дзяржаўным савеце (без папярэдніх зносін з ведамствамі і генерал-губернатарамі), які зацвердзіць іх у прымальна кароткі тэрмін. Хаця ў імянным указе ад 1 мая 1905 г. і гаварылася аб узнáўленні дваранскіх выбараў у 9 заходніх губернях, але тут было і прылажэнне, па якім асобы польскага паходжання не маглі займаць адміністрацыйныя пасады па ведамству Міністэрства ўнутраных спраў. Калі ж улічыць, што ў цэнтральных губернях і, асабліва, ў паветах старшынямі гэтых адміністрацыйных пасадаў павінны быць прадвадзіцелі дваранства, то ў заходніх губернях, дзе патэнцыйнымі прадвадзіцелямі маглі быць католікі, узнікла праблема: як сумясціць палажэнне аб выбарах і функцыі прадвадзіцелей дваранства? [21, л. 427; 7, л. 394]

Пытанне аб узнáўленні дваранскіх выбараў абмяркоўвалася ў Дзяржаўным савеце 5 і 30 лістапада 1905 г. На пасяджэнні 30 лістапада было адзначана, што ў сучасных умовах у сувязі з выданнем Маніфеста 17 кастрычніка 1905 г. такі закон не можа быць прыняты без адабрэння Дзяржаўнай думы. З другога боку, на падставе царскага павялення ад 23 верасня 1905 г. разгляду Дзяржаўнага савета належалі ўсе справы, якія не цягнулі адкладу. У сувязі з гэтым 25 членаў Дзяржсавета палічылі, што пастаўленае пытанне якраз адпавядае царскаму павяленню. Але законапраект, які падрыхтаваў МУС, быў прадстаўлены не А. Р. Булыгіным, а ўпраўляючым МУС П. М. Дурнаво. Апошні ўнёс папраўкі ў законапраект, па якому павятовыя прадвадзіцелі дваранства ў 9 заходніх губернях надзяляліся тымі ж паўнамоцтвамі, што і прадвадзіцелі ўнутраных расійскіх губерняў, гэта значыць не толькі саслоўнымі, але і адміністрацыйна-упраўленчымі.

У сувязі з гэтым Дзяржсавет 50-ці галасамі супраць 25-ці адхіліў законапраект П. М. Дурнаво.

Думку большасці Дзяржсавета агучыў Зіноўеў. Ён сцвярджаў, што ўзнáўленне дваранскіх выбараў у 9 заходніх губернях прывядзе да хуткага ўзмацнення польскага ўплыву, а край апyneцца ў тым становішчы, у якім ён быў да 1863 г., калі дваранства Мінскай і Ковенскай губерняў выказалася за далучэнне гэтых губерняў да Польшчы [22, с. 88].

У сувязі з тым, што I і II Думы аддалі прыярытэт аграрнаму пытанню, вырашэнне праблемы аб узнáўленні дваранскіх выбараў у заходніх губернях адцягвалася. 21 студзеня 1910 г. Падольскі губернскі прадвадзіцель дваранства І. Раковіч у дакладнай запісцы на імя П. А. Сталыпіна прапанаваў правесці дваранскія выбары ў 9 заходніх губернях па двух нацыянальных курыях – рускай і польскай. Пры гэтым руская курыя павінна была выбраць з свайго асяроддзя ўсіх прадвадзіцелей дваранства, сакратара дваранскага дэпутатскага сходу, а таксама палову дэпутатаў дваранскіх сходаў і палову засядацелей дваранскіх апек. Польскай жа курыі выпадала выбраць толькі астатнюю палову дэпутатаў і засядацелей [23, с. 95]. Аднак П. А. Сталыпін не прыняў дадзеную прапанову.

Пытанне аб аднаўленні выбараў у 9 заходніх губернях падымалася ў III Дзярждуме ў сувязі з увядзеннем земстваў. Але праваакцыябрысцкая большасць забалаціравала яго. Прынамсі, П. А. Сталыпін указаў, што «ў апошні час наглядаецца спешная перафарбоўка Заходняга краю ў польскую фарбу, а ўвядзенне выбарных дваранскіх пасадаў толькі будзе садзейнічаць гэтай перафарбоўцы» [24, л. 155].

У 1913 г. старшыня камісіі па справах заходніх губерняў кн. Н. П. Урусаў адрасаваў пісьмы з шасцю пытаннямі ўсім губернскім прадвадзіцелям дваранства 9 губерняў наконт узнáўлення выбараў. У сувязі з гэтым Віленскі губернскі прадвадзіцель дваранства Кресоўскі выказаўся наступным чынам: «Дваранства заходніх губерняў толькі часткова рускае, у большасці выпадкаў, асабліва ў трох губернях былога Віленскага генерал-губернатарства, польскае. Гэтыя часткі дваранства жывуць адасобленым жыццём і за рэдкім выключэннем маюць адзін з адным дзелавыя адносіны. Курыяльная сістэма выбараў у Дзяржаўную думу і земствы яшчэ больш адасабляюць гэтыя часткі вышэйшага саслоўя. У сувязі з гэтым у дадзены час нерэальна ўзнáўляць выбары, таму што ў Заходнім краі няма аднароднай дваранскай карпарацыі, а ёсць два дваранствы: рускае і польскае. Пры гэтым апошняе па сваёй згуртаванасці і інтэнсіўнасці карпаратыўнага жыцця значна пераўзыходзіць першае і таму, незалежна ад сваёй колькасці, мела б заўсёды перавагу на выбарах. Таму аднаўленне дваранскіх выбараў было б ўзнáўленнем іх толькі для польскага дваранства і стратай рускім дваранствам усякага прадстаўніцтва» [25, с. 155]. У гэтым жа сэнсе выказаліся і іншыя губернскія прадвадзіцелі дваранства Заходняга краю: Віцебскі – Рэнгартан, Мінскі – Даўгова-Сабураў і Магілёўскі – Бондыраў.

Такім чынам, калі ў цэлым дваранскія карпаратыўныя арганізацыі ў Расійскай імперыі захоўвалі сваю прыхільнасць да царызму на працягу ўсяго перыяду капіталізму, то ў Беларусі становішча складвалася інакш.

Апазіцыйнасць большай часткі дваранства каталіцкага веравызнання Паўночна-Заходняга краю да царскай улады стала прычынай таго, што палітыка царызму ў адносінах да дваранскага карпаратыўнага самакіравання ў краі пасля 1863 г. характарызувалася непаслядоўнасцю тактычных прыёмаў. Гэта тлумачылася як унутраным, так і знешне-палітычным становішчам, а таксама пазіцыяй тых ці іншых генерал-губернатораў. Разам з тым генеральная лінія палітыкі ўрада на працягу ўсяго разглядаемага перыяду вытрымлівалася цвёрда і ўпэўнена. Яна была накіравана на паслядоўную русіфікацыю краю, узмацненне рускага ўплыву, аслабленне сепаратызму вышэйшага саслоўя рымска-каталіцкага веравызнання, у рэшце рэшт – на недапушчэнне распаду імперыі.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. Свод законов Российской империи. – СПб.: Изд-во Кодификац. отд. при Гос. совете, 1876. – Т. 9. – 84 с. Свод законов Российской империи. – СПб., 1899. – Т. 9. – 412 с.
2. Свод законов Российской империи. – СПб.: Изд-во Кодификац. отд. при Гос. совете, 1876. – Т. 9. – 84 с.
3. РДГА, ф. 1276, воп. 1, спр. 106.
4. ПСЗ. 2-е собр. Т. 36. . Отд. 2. № 37328.
5. РДГА, ф. 1276, воп. 1, спр. 106
6. РДГА, ф. 1276, воп. 1, спр. 106.
7. РДГА, ф. 1283, воп. 1, спр. 41.
8. РДГА, ф. 1283, воп. 1, спр. 41.
9. РДГА, ф. 1283, воп. 1, спр. 41.
10. Справка по вопросу о восстановлении собраний и выборов дворянства в девяти западных губерниях (Составлена канцелярией постоянного Совета объединенных дворянских обществ). – Б.м., б.г. – Ч. 3. – 201 с.
11. РДГА, ф. 1283, воп. 1, спр. 41.
12. НГАБ, ф. 295, воп. 1, спр. 1828.
13. РДГА, ф. 1283, воп. 1, спр. 7.
14. ПСЗ. 3-е собр. Т. 8. Отд. 1. № 5281.
15. РДГА, ф. 1276, воп. 1, спр. 106.
16. РДГА, ф. 1283, воп. 1, спр. 41.
17. РДГА, ф. 1283, воп. 1, спр. 41.
18. РДГА, ф. 1283, воп. 1, спр. 41.
19. РДГА, ф. 1276, воп. 1, спр. 106.
20. РДГА, ф. 1283, воп. 1, спр. 41.
21. РДГА, ф. 1276, воп. 1, спр. 106; РДГА, ф. 1283, воп. 1, спр. 41.
22. Справка по вопросу о восстановлении собраний и выборов дворянства в девяти западных губерниях (Составлена канцелярией постоянного Совета объединенных дворянских обществ). – Б.м., б.г. – Ч. 3. – 201 с.
23. Справка по вопросу о восстановлении собраний и выборов дворянства в девяти западных губерниях (Составлена канцелярией постоянного Совета объединенных дворянских обществ). – Б.м., б.г. – Ч. 3. – 201 с.
24. РДГА, ф. 1276, воп. 1, спр. 106.
25. Справка по вопросу о восстановлении собраний и выборов дворянства в девяти западных губерниях (Составлена канцелярией постоянного Совета объединенных дворянских обществ). – Б.м., б.г. – Ч. 3. – 201 с.

ОТХОДНИЧЕСТВО ИЗ БССР – КАК ЭЛЕМЕНТ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ (1920 – НАЧАЛО 1930-Х ГГ.)

В. А. Йоцюс,
*кандидат исторических наук, старший преподаватель
кафедры всеобщей истории и методики преподавания истории, БГПУ*

В переселенческой политике СССР в сфере промышленности межвоенного периода можно выделить два этапа. Первый – 1920-е гг. который характеризуется наличием большого количества не занятых